

УДК 340.12:341.231

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.46>

РЕСТИТУЦІЯ ЯК ФОРМА ВІДНОВЛЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Кучук А.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка,
ORCID: 0000-0002-5918-2035

Кучук А.М. Реституція як форма відновлення справедливості в умовах перехідного правосуддя: філософсько-правовий вимір.

У статті досліджено реституцію як форму відновлення справедливості в умовах перехідного правосуддя у філософсько-правовому вимірі. Акцентовано увагу на тому, що перехідне правосуддя формується в ситуації кардинального розриву між нормативно декларованим правопорядком і реальною практикою масових порушень людських прав, унаслідок чого право втрачає свою звичну стабільність і набуває рефлексивного характеру. У цьому контексті реституція розглядається не як універсальний чи безумовно ефективний механізм відновлення справедливості, а як проблематизований інструмент правового «виправлення минулого».

Обґрунтовано, що класичне розуміння реституції як повернення до стану, що існував до порушення, є обмеженим у ситуації масових і системних порушень людських прав, значна частина яких має незворотний характер. Показано, що за таких умов реституція може набувати рис нормативної фікції, якщо її абсолютизувати та відривати від інших складових перехідного правосуддя. Проаналізовано критичні філософсько-правові підходи, відповідно до яких реституція здатна створювати ілюзію відновлення справедливості та підмінити моральну відповідальність держави формально-правовими жестами.

Водночас доведено, що усвідомлення принципової неможливості повної реституції не заперечує її значущості, а, навпаки, розкриває її нормативний і символічний потенціал. Реституція обґрунтовується як форма правового визнання завданої несправедливості, спрямована на фіксацію меж допустимого для публічної влади та відновлення довіри до правопорядку. Визначено, що у філософсько-правовому вимірі реституція постає як простір напруження між можливим і неможливим, між нормативною вимогою справедливості та обмеженістю права у подоланні наслідків радикального зла.

Зроблено висновок, що в умовах перехідного правосуддя в Україні реституція має розглядатися як принципово обмежений, але нормативно необхідний елемент багатовимірної архітектури відновлення справедливості, який реалізується у взаємозв'язку з іншими правовими та позаправовими засобами, спрямованими на визнання відповідальності, збереження публічної пам'яті та формування інституційних гарантій неповторення масових порушень людських прав.

Ключові слова: верховенство права, міжнародне право, перехідне правосуддя, постконфліктне суспільство, права людини, реституція, справедливість, філософія права.

Kuchuk A.M. Restitution as a form of restoring justice in the context of transitional justice: philosophical and legal dimension.

The article examines restitution as a form of restoring justice in transitional justice in a philosophical and legal dimension. It emphasizes that transitional justice is formed in a situation of a fundamental break between the normatively declared legal order and the actual practice of mass human rights violations, as a result of which law loses its usual stability and acquires a reflexive character. In this context, restitution is seen not as a universal or unconditionally effective mechanism for restoring justice, but as a problematic tool for legal "correction of the past."

It is argued that the classical understanding of restitution as a return to the state that existed before the violation is limited in situations of mass and systematic human rights violations, a significant part of which are irreversible. It is shown that under such conditions, restitution can take on the characteristics of a normative fiction if it is absolutized and separated from other components of transitional justice. Critical philosophical and legal approaches, according to which restitution can create the illusion of

restoring justice and replace the moral responsibility of the state with formal legal gestures, are analyzed.

At the same time, it has been proven that the awareness of the fundamental impossibility of full restitution does not negate its significance but, on the contrary, reveals its normative and symbolic potential. Restitution is justified as a form of legal recognition of injustice caused, aimed at establishing the limits of what is permissible for public authorities and restoring trust in the rule of law. It has been determined that, in the philosophical and legal dimension, restitution appears as a space of tension between the possible and the impossible, between the normative requirement of justice and the limitations of law in overcoming the consequences of radical evil.

It has been concluded that, in the context of transitional justice in Ukraine, restitution should be considered as a fundamentally limited but normatively necessary element of the multidimensional architecture of restoring justice, which is implemented in conjunction with other legal and extra-legal means aimed at recognizing responsibility, preserving public memory, and forming institutional guarantees against the recurrence of mass human rights violations.

Key words: rule of law, international law, transitional justice, post-conflict society, human rights, restitution, justice, philosophy of law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації українського суспільства, спричинених системними політичними, соціальними та правовими викликами, питання відновлення справедливості набувають особливої ваги. Перехідне правосуддя як комплекс концептуальних та практичних механізмів спрямований на подолання наслідків масових порушень прав і свобод людини, відновлення довіри до правової системи та забезпечення сталого демократичного розвитку. Однією з ключових складових цього процесу виступає реституція – юридична та моральна форма відновлення порушених прав, яка спрямована на повернення втраченого становища постраждалим сторонам.

В умовах зростаючих потреб у відновленні справедливості в Україні реституція стає не лише інструментом правового вирішення конкретних суперечок, а й філософсько-правовою категорією, що відкриває нові можливості для аналізу сутності правових трансформацій. У науковій літературі реституція переважно розглядається в контексті цивільно-правових відносин або міжнародного права; водночас її філософсько-правовий вимір в аспекті перехідного правосуддя залишається недостатньо розкритим, особливо в українському контексті. Така лакуна у науковому знанні ускладнює формування цілісної концептуальної моделі, здатної не лише юридично врегулювати процедури відновлення справедливості, а й забезпечити філософське розуміння їх значення для побудови суспільства, заснованого на правовладді.

Актуальність теми зумовлена також необхідністю теоретичного осмислення реституції як складника відновлення справедливості, що враховує універсальні принципи людської гідності, рівності та відновлення порушених прав. Аналіз філософсько-правових підстав реституції сприятиме не лише розвитку теорії права, але й практичній реалізації механізмів перехідного правосуддя в Україні, зокрема у контексті відновлення порушених прав внаслідок збройної агресії, масових порушень прав і свобод або інших кризових явищ. Виявлення внутрішньої логіки та нормативних основ реституції дозволить розробити ефективні моделі правових інструментів, що зможуть бути імplementовані в національну систему права та мати позитивний вплив на процес відновлення справедливості в цілому.

Мета дослідження – філософсько-правове осмислення реституції як форми відновлення справедливості в умовах перехідного правосуддя шляхом аналізу її нормативної природи, ціннісного змісту та внутрішніх обмежень, а також виявлення меж можливості правового «виправлення минулого» у ситуації масових і системних порушень людських прав.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика реституції як форми відновлення справедливості в умовах перехідного правосуддя має міждисциплінарний характер і перебуває на перетині філософії права, загальної теорії права, міжнародного публічного права та доктрини людських прав. У сучасному науковому дискурсі реституція здебільшого розглядається як один із юридичних механізмів відшкодування шкоди або повернення майнового статусу, порушеного внаслідок неправомірних дій, зокрема у межах цивільно-правових або міжнародно-правових відносин [1-3]. Водночас її осмислення як елементу перехідного правосуддя має фрагментарний характер.

У працях зарубіжних дослідників концепції перехідного правосуддя реституція зазвичай аналізується поряд із компенсацією, реабілітацією, сатисфакцією та гарантіями неповторення як складова ширшої системи відновних заходів [4-6]. Такий підхід, хоча й дозволяє вписати реституцію у загальну архітектуру перехідного правосуддя, нерідко зводить її до техніко-юридичного інструменту, залишаючи поза увагою її філософсько-правову природу, зокрема зв'язок із категоріями справедливості, людської гідності та моральної відповідальності держави.

У вітчизняній правовій науці питання реституції традиційно досліджуються у межах цивільного, конституційного та міжнародного права, передусім у контексті відновлення права власності, наслідків недійсності правочинів або виконання міжнародно-правових зобов'язань держави. Окремі наукові праці торкаються проблеми відновлення порушених прав у перехідних суспільствах, однак реституція в них зазвичай не виділяється як самостійна філософсько-правова категорія, а розглядається допоміжно – як один із можливих способів правового реагування на минулі порушення.

Недостатньо опрацьованим залишається питання співвідношення реституції та справедливості у філософсько-правовому сенсі. Зокрема, у наукових дослідженнях рідко аналізується реституція як форма символічного й нормативного відновлення справедливості, спрямованого не лише на усунення правових наслідків порушень, а й на відновлення порушеного морального порядку, довіри до держави та правовладдя. Така редукція змісту реституції обмежує можливості її застосування в умовах перехідного правосуддя, коли правові рішення неминуче мають світоглядний і ціннісний вимір.

Таким чином, аналіз стану наукового опрацювання проблематики дає підстави стверджувати, що, попри наявність значного масиву досліджень, присвячених реституції та перехідному правосуддю окремо, цілісне філософсько-правове осмислення реституції як форми відновлення справедливості в умовах перехідного правосуддя в українській правовій доктрині фактично відсутнє, що зумовлює потребу в поглибленому теоретичному аналізі зазначеного феномену з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із трансформацією правопорядку та відновленням порушених людських прав.

Виклад основного матеріалу. Наголошу, що перехідне правосуддя як особливий тип правового мислення формується в умовах кардинального розриву між нормативно декларованим правопорядком і реальною практикою масових порушень людських прав. За таких обставин право втрачає свою звичну стабільність і постає як інструмент рефлексії над власними межами. Саме тому реституція в межах перехідного правосуддя не може розглядатися виключно як універсальний або безумовно ефективний механізм відновлення справедливості; натомість вона стає предметом глибокої філософсько-правової дискусії щодо можливостей і меж правового «виправлення минулого».

У класичному розумінні реституція апелює до ідеї повернення до стану, що існував до порушення. Однак у філософсько-правовому вимірі така логіка може викликати обґрунтовані сумніви. Так, важко заперечити той факт, що масові та системні порушення людських прав, характерні для перехідних суспільств, нерідко мають незворотний характер: зруйновані соціальні зв'язки, втрачене життя, знецінена гідність не підлягають повному відновленню у жодній юридичній формі. За такого підходу реституція може розглядатися як нормативна фікція, яка лише імітує відновлення справедливості, не здатна фактично повернути порушений моральний і соціальний порядок. Саме тому при характеристиці перехідного правосуддя вказуються й інші заходи: «Репарації можуть включати компенсаційні виплати, реституцію майна, реабілітаційні програми, символічні заходи визнання та гарантії неповторення порушень» [7, с. 1700; 8].

Критичні підходи в межах філософії права звертають увагу на те, що спроби абсолютизувати реституцію можуть призводити до редукції справедливості до формально-правового акту. За такої інтерпретації реституція перетворюється на інструмент «закриття» минулого без його належного осмислення, підмінюючи справжню моральну відповідальність держави символічним жестом. Відтак постає питання: чи не створює реституція ілюзію відновлення справедливості там, де насправді можливе лише визнання її неповноти або навіть принципової недосяжності?

Водночас інша філософсько-правова позиція виходить із того, що саме усвідомлення неможливості повної реституції надає їй особливого змісту. У цьому підході реституція розглядається не як буквальне повернення до попереднього стану, а як нормативно й символічно значущий акт визнання порушення. Її цінність полягає не у фактичному «відновленні минулого», а у фіксації меж допустимого для державної влади та публічному підтвердженні того, що завдана шкода не є легітимною з погляду правовладдя. У цьому контексті вкажу на приділення міжнародною спільнотою значної уваги до перехідного правосуддя [9-10].

На відміну від класичних підходів, які зводять реституцію до майнового або процесуального інституту, філософсько-правовий аналіз дозволяє розглядати її як форму правового визнання завданої несправедливості. Реституція у цьому сенсі є актом нормативного «виправлення минулого», що має не лише юридичні, але й світоглядні наслідки. Реституція постає як колективний правовий механізм, спрямований на відновлення довіри до держави та її інститутів, а також на символічне підтвердження того, що попередній правопорядок був несправедливим і неприйнятним з погляду фундаментальних цінностей.

У філософсько-правовому вимірі реституція тісно пов'язана з концепцією відновної справедливості, яка протиставляється карально-репресивній логіці. Йдеться не про покарання як самоціль, а про відновлення порушеного зв'язку між правом і справедливістю.

З філософсько-правової перспективи реституція постає як простір між можливим і неможливим. Вона водночас засвідчує прагнення права до справедливості та демонструє його обмеженість у зіткненні з радикальним злом або масовими порушеннями людських прав. Саме ця внутрішня суперечливість і надає реституції особливого значення у перехідному правосудді: вона функціонує не як завершене рішення, а як відкритий нормативний процес, що поєднує юридичні, моральні та політичні виміри.

У контексті перехідного правосуддя в Україні означена дискусія набуває практичного і світоглядного значення. Неможливість повної реституції в багатьох випадках не заперечує її необхідності, але вимагає переосмислення її цілей і форм. Реституція має розглядатися не як універсальний засіб відновлення справедливості, а як один із елементів складної архітектури перехідного правосуддя, що співіснує з іншими засобами – визнанням відповідальності, публічною пам'яттю, інституційними гарантіями неповторення порушень.

Відтак, філософсько-правовий аналіз реституції дозволяє уникнути як її ідеалізації, так і повного заперечення. Реституція постає як принципово обмежений, але нормативно необхідний інструмент, який не усуває всіх наслідків минулих порушень, проте створює умови для відновлення справедливості в її можливому, а не абсолютному вимірі. Саме в цьому напруженні між неможливістю повного відновлення і нормативною вимогою справедливості розкривається її ключове значення для перехідного правосуддя.

Висновки. Проведений філософсько-правовий аналіз дає підстави стверджувати, що реституція в умовах перехідного правосуддя не може бути осмислена ані як універсальний механізм відновлення справедливості, ані як суто формально-юридичний інструмент усунення наслідків минулих порушень. Її зміст і значення розкриваються лише в межах ширшого розуміння перехідного правосуддя як особливого типу правового мислення, що формується в ситуації кардинального розриву між нормативно декларованим правопорядком і реальною практикою масових порушень людських прав.

З філософсько-правової перспективи реституція постає як принципово обмежена форма відновлення справедливості, що функціонує в умовах незворотності багатьох порушень. Неможливість повного повернення до попереднього стану не заперечує значущості реституції, а, навпаки, визначає її справжню природу – як нормативного та символічного акту визнання несправедливості, що мала місце. У цьому сенсі реституція не стільки відновлює минуле, скільки формує ціннісні орієнтири майбутнього, окреслюючи межі допустимого для публічної влади в умовах дії принципу верховенства права.

Водночас дослідження засвідчує обґрунтованість критичних підходів, які застерігають від абсолютизації реституції та її перетворення на інструмент формального «закриття» минулого. Відрив реституції від інших складових перехідного правосуддя – репарацій, символічних заходів визнання, гарантій неповторення порушень – здатен призвести до редукції справедливості до процедурного мінімуму й втрати її морального та світоглядного виміру.

Таким чином, реституція у філософсько-правовому вимірі постає як простір напруження між можливим і неможливим, між нормативною вимогою справедливості та фактичною нездатністю права повністю усунути наслідки радикального зла. Саме ця внутрішня суперечливість надає реституції особливого значення у системі перехідного правосуддя, перетворюючи її з «техніки відновлення» на інструмент правової рефлексії над межами самого права.

Для України в умовах реалізації перехідного правосуддя наведене означає необхідність концептуального переосмислення реституції як одного з елементів складної й багатовимірної архітектури відновлення справедливості. Реституція має застосовуватися не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими правовими та позаправовими засобами, спрямованими на визнання відповідальності, збереження публічної пам'яті та формування інституційних гарантій неповторення масових порушень людських прав. Лише за таких умов вона може виконати свою ключову функцію – сприяти відновленню справедливості у її можливому, а не ілюзорно абсолютному вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2010. Т. 103. С. 91–95. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/6be5f229-b26c-4863-9906-e8c00bfc5734/download>.
2. Бахаєва А.С. Поняття реституції та її види. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 1. Т.1. С. 46–49. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/31>.
3. Великанова М.М. Правові наслідки недійсності правочинів: реституція чи кондикція? *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.6>.

4. Скотт Дж.Х. Репарації, реституція та перехідне правосуддя: американське рабство та його наслідки. *Wisconsin International Law Journal*. 2022. № 39(2). Р. 269–299. URL: https://wilj.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1270/2022/09/39.2_269-299_Scott.pdf.
5. Williams R.C. Post-Conflict Property Restitution in Bosnia: Balancing Reparations and Durable Solutions in the Aftermath of Displacement. TESEV International Symposium on "Internal Displacement in Turkey and Abroad" Istanbul, 5 December 2006 URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/200612_rcw_TESEVpresentation.pdf.
6. Treacy N. Territoriality in Transitional Justice and Land Restitution: Guatemala's Communities of Population in Resistance After Resettlement. The University of Arizona ProQuest Dissertations & Theses, 2020. URL: <https://www.proquest.com/openview/b911385c625ea27d3acb308aa896ec6e/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>.
7. Скоморовський В.Б., Степаненко Н.В., Корольова В.В. Теоретико-понятійні засади перехідного правосуддя та примирення у постконфліктному суспільстві. *Наукові перспективи*. 2025. №11 (65). С. 1694–1704. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-11\(65\)-1694-1705](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-11(65)-1694-1705).
8. Брунова-Калісецька І.В., Кисельова Т.С., Мартиненко О.А. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 60 с. URL: <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIALOGUE-in-the-Model-of-Transitional-Justice-study-2020.pdf>.
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Офіційний веб портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
10. ООН. Керівна записка Генерального секретаря: Підхід Організації Об'єднаних Націй до перехідного правосуддя, березень 2010 року. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026